

MATEUSZ KŁAGISZ
Instytut Filologii Orientalnej

PERSKIE (DARI) ZAPOŻYCZENIA ORAZ KALKI JĘZYKOWE W JĘZYKU PASZTO

0. Język *paszto*, znany także jako *afgański*¹ (nazwa własna: *pašto žaba*) należy do wschodniej grupy języków irańskich.

0.1. Na lingwistycznej mapie tego obszaru Azji Centralnej zauważamy, że *paszto* jest używany na znacznym terenie rozciągającym się od Heratu w północno-

-zachodniej części Afganistanu, przez Farah (na zachodzie), Kandahar (na południu), po Dżalalabad (na wschodzie) i dalej aż po Peszawar w zachodnim Pakistanie. Także na północy wśród turkmeńsko-, uzbecko- i darijęzycznych Afgańczyków natrafiamy na grupy pasztojęzyczne². Są to potomkowie Pasztunów, przesiedlonych tam przymusowo w drugiej połowie XIX wieku przez Abdurrahmana (1879–1901) w ramach jego polityki osłabiania ich siły oraz rozbijania tradycyjnych sfer wpływów plemiennych (Sierakowska-Dyndo 2002: 48). Tych przesiedleńców przyjęło się określać mianem *nāqelin* ← dr.-a. pl. *nāqel* ‘ten, kto przemieszcza się z miejsca na miejsce’ (DR: 688). Termin ten stosują w swoich pracach Kieffer oraz Skjærνø. Co ciekawe, termin *paszto* odnosi się nie tylko do języka Pasztunów, lecz jest to także określenie, w którym kryje się honor: *Paštun haya na dəy či pašto wayi, lekin haya či pašto lari* ‘Nie jest Pasztunem (tylko) ten, kto mówi w *paszto*, lecz ten, kto *paszto* posiada’ (Morgenstierne 1989: 516).

¹ W anglojęzycznej literaturze poświęconej temu językowi spotykamy wiele terminów: *Afghan, Pashto, Pushio, Pushtu, Pashtoo, Pakhto, Pakhtu, Pukto, Pukhto, Pakktoo, Paxto, Pathan* (Pstrusińska 1996: 181). W literaturze polskiej: *afgański, paszto, pasztu, pusztu*; niemieckiej: *das Pashto, die Sprache der Afghans, das Afghanisch*, rosyjskiej: *афганский язык, пашто, пушто, нахмо*. Dlatego, celem uniknięcia nieporozumień i / lub dwuznaczności, w niniejszym artykule będziemy stosować jedynie termin: *paszto*.

² *Afgańczyk* ‘mieszkaniec Afganistanu’, *Pasztun* ‘osoba mówiąca językiem *paszto*, należąca do pasztońskiego kręgu kulturowego’.

0.2. Status obydwu języków urzędowych Afganistanu był i jest różny. Dari był językiem dworu, kultury, literatury, a także miasta i rzemiosła. Paszto był i jest wciąż przede wszystkim językiem jednej grupy etnicznej. Opisuje świat Pasztunów-pasterzy, koczowników oraz wojowników (Sierakowska-Dyndo 1998: 26). Oba języki, charakteryzujące tak odmienne rzeczywistości, wymieniały się swoim bogactwem leksykalnym (rzadziej gramatycznym), niejako pomagając Afgańczykom w opisywaniu niejednorodnego świata widzianego ich oczami³. Sytuacja etnolingwistyczna Afganistanu jest bardzo skomplikowana. Ten obszar Azji odznacza[ł] się szczególnie barwną mozaiką narodów i języków. W radzieckiej publikacji *Амиак Ҳародов Мупа* wyróżniono na tych ziemiach dwadzieścia dziewięć grup etnicznych (Брук, Апенченко 1964: 161). Choć materiał nie jest aktualny, bo pochodzi z roku 1964, może służyć za pewien obraz kulturowej różnorodności Afganistanu. Z kolei w *Encyclopaedia Iranica*, pod hasłem *Afghanistan: Ethnography*, pokrótce przedstawiono dwadzieścia jeden grup etnicznych (Dupree 1989: 495–499). Na to nakłada się różnorodność językowa. Kieffer opisuje skrótowo trzydzieści dwa, należące do pięciu rodzin (indoeuropejskiej – podgrupy irańska i indyjska, turecko-mongolskiej, mongolskiej, chamito-semickiej oraz drawidyjskiej; dodatkowo argot i sabir⁴), języki występujące w Afganistanie, które podzielił na cztery grupy: a) oficjalne (*official languages*): dari i paszto; b) narodowe (*national languages*): beludżyjski, uzbeki, turkmeński, paszai; c) lokalne (*local languages*): języki pamiirskie (północny wschód) i z obszaru Nuristanu⁵; d) szczątkowe (*residual languages*) zagrożone wymarciem / wymarłe: ormuri, paraczi, tiro, ujugurski (Kieffer 1989: 501–516).

Owa różnorodność językowa budziła zainteresowanie europejskich językoznawców między innymi dlatego, że Afganistan bardzo długo pozostawał miejscem trudno dostępnym, zamkniętym, w którym dwa języki: dari i paszto, kształtowały światopoglądy Afgańczyków. Prym wiodł (i po trosze nadal wiodzie) język nowoperski (którego dari jest lokalną odmianą) jako *lingua franca* Azji Centralnej. To on był źródłem nowych terminów dla swego krewniaka – paszto. Przebudzenie Pasztunów w kwestii promocji (i ekspansji) własnego języka było procesem długotrwałym. Od momentu powstania państwa afgańskiego w roku 1747 aż do 1936, choć na tronie zasiadała dynastia pasztuńska, paszto pozostawał jednym z wielu języków monarchii. Dopiero wiek XX, a zwłaszcza okres po II wojnie światowej, przyniósł pewne istotne zmiany. Od 1936 roku paszto jest drugim, obok zachodnioirańskiego *dari*, językiem urzędowym Afganistanu (Kieffer 1989: 504, Lorenz 1979: 15, Skjærø 1989: 384), a ustawa zasadnicza z roku 1964 zagwarantowała mu mocną pozycję w pań-

³ Szerzej o specyfice afgańskiej kultury politycznej zob. Sierakowska-Dyndo (1998).

⁴ Szerzej o tajnych językach Afganistanu zob. Pstrusińska (2004).

⁵ Nuristan (dr. *Nurestān*) – wysokogórska kraina położona w południowej części Hindukuszu, w północno-wschodnim Afganistanie, przy granicy z Pakistanem, zamieszkała przez ludy, które do lat dziewięćdziesiątych XIX wieku wyznawały lokalne religie. W wyniku zbrojnej wyprawy Abdurrahmana (1895–1896) Nuristańczykom narzucono siłą islam, a nazwę krainy zmieniono z Kafiristan (dr. *Kāferestān* ‘Kraj Niewiernych / Pogan’) na Nuristan ‘Kraj Światła’. Szerzej na ten temat zob. Klimburg (2008).

stwie afgańskim. W artykule 35. Konstytucji Afganistanu czytamy, że do obowiązków państwa należy przygotowanie programu rozwoju i umocnienia pozycji paszto jako języka urzędowego (Rasmi Ğarida 1964: 9). W okresie konstytucyjnym (1964–1973) kładziono szczególnie duży nacisk na jego propagowanie – organizowano m.in. kursy dla darijęzycznych urzędników państwowych. W większości sfer publicznych wciąż jednak dominowało dari. Rezultatem polityki promowania paszto było inkorporowanie do dari wielu terminów z dziedziny socjologii, polityki, techniki, medycyny, wojskowości, sportu, agrokultury, edukacji czy pedagogiki (Киселева 1985: 40–41, Pstrusińska 1990: 22)⁶. W połowie lat trzydziestych została założona, bardzo zasłużona dla badań nad językiem, literaturą i folklorem Pasztunów, Akademia Paszto – *Pašto Tolana* (Шафеев 1963: 1038, Оранский 1988: 305)⁷. Ten złoty okres skończył się po rewolucji kwietniowej 1978 roku, zwłaszcza gdy na kabulskim „tronie” zasiadł Babrak Karmal (1979–1986), a następnie Mohammad Nadżib[ullah]⁸ (1986–1992), którzy prowadzili swoją prodari, a antypasztuńską politykę, sterowaną w znacznej mierze z Moskwy. Jej wynikiem było zaprzepaszczenie znacznej części tego wszystkiego, co udało się osiągnąć w promowaniu języka paszto w okresie konstytucyjnym (1964–1973) i republiki (1973–1978) (Pstrusińska 1990: 37–63). Niezależna dotąd Akademia Paszto została włączona w struktury Instytutu Języka i Literatury Afgańskiej Akademii Nauk (Оранский 1988: 305)⁹.

0.3. Ponieważ od roku 1979, tj. od rozpoczęcia radzieckiej interwencji, której celem było zapewnienie pomocy komunistycznemu rządowi w Kabulu oraz ugruntowanie „zdobyczy” socjalistycznej rewolucji kwietniowej z 1978 roku (Ewans 2002: 198–205), w Afganistanie dochodziło do masowych migracji oraz exodusu do krajów ościennych, głównie do Pakistanu i Iranu¹⁰, trudno oszacować dokładną liczbę osób mówiących w paszto. Uważa się, że około 50% mieszkańców Afganistanu posługuje się tym językiem jako pierwszym, a 10% jako drugim (Kieffer 1989: 504, Skjærø 1989: 384). W *Encyclopaedia Iranica* pod hasłem *Afghanistan: Paštō* czytamy, że używa go na co dzień około ośmiu milionów Afgańczyków, sześć milionów osób w Pakistanie oraz pięćdziesiąt

⁶ Szerzej o pasztunizmach w dari zob. Хашимбаев (1971).

⁷ Akademia zajmowała się m.in. gromadzeniem przysłów ludowych, które zostały następnie wydane w zbiorze *Də pašto mataluna* (Kabul 1344 hš = 1965/6). Przygotowywała także różne materiały dla darijęzycznych Afgańczyków, pomocne przy nauce paszto, np. *Pašto kulli* (Kabul 1351 hš = 1972/3). Równoległe do tej działalności stała na straży czystości i „pasztuńskości” języka, rugując z niego zapożyczenia leksykalne; stąd arabizm *tayyāra* f. ‘samolot’ zastąpiono *alwutaka / alwutaka* f., a farsizm *pāyitaxt* m. ‘stolica’ wyrazem *plāzmenay* m. Niektóre propozycje Akademii weszły do języka, a inne nie.

⁸ Nadżibullah (dr.-a. *nadžib* ‘szlachetny’ + Allah), gdy został członkiem Ludowo-Demokratycznej Partii Afganistanu, skrócił imię, by brzmiało bardziej laicko. Do pierwotnej formy powrócił w latach osiemdziesiątych, chcąc zjednać sobie różne, tradycyjnie religijne grupy społeczne.

⁹ Szerzej o sytuacji etno- i socjolingwistycznej w Afganistanie w przeszłości zob. np. Miran (1977), Kieffer (1980); współcześnie – Pstrusińska (1990 i 2004).

¹⁰ Szerzej na ten temat zob. np. Śliwiński (1988); po wycofaniu wojsk radzieckich zob. np. Amin (1991), Jagielski (2007); relacje wojenne zob. np. Sikorski (2007).

tysięcy w Iranie (Morgenstierne 1989: 516). Według różnych danych statystycznych (Pstrusińska 1990), liczba użytkowników paszto wynosiła w latach osiemdziesiątych 5–8 milionów. Posługują się nim przede wszystkim Pasztunowie, a także nieliczne grupy Mongołów, Arabów, Brahui, Beludźów, Dardów, Paraczów, Hindusów, Żydów oraz koczowników (Pstrusińska 1990: 4). Pod koniec lat dziewięćdziesiątych liczbę użytkowników paszto oceniano na około dwadzieścia i pół miliona; dziesięć milionów w samym Afganistanie, dziewięć i pół miliona w Pakistanie, milion w Iranie i dziesięć tysięcy w Indiach (Мошкало 2000: 111).

0.4. W opracowaniach poświęconych temu językowi odnajdujemy jego podstawowy podział na dwie grupy dialektalne. Poszczególni autorzy, choć opierają się na tym samym kryterium (realizacja spółgłosek *ǰ* i *ǰ̄*), nazywają te grupy w różny sposób: *kandahari* i *peszawari* (Jurkowski 2003: 19), kandaharska i dżalalabadzko-peszawarska (Мошкало 2000: 111), miękkie i twarde (Skalmowski 1986a: 184), (południowo-)zachodnie i (północno-)wschodnie (Lorenz 1979: 15). Kieffer (1989: 505), przyjmując także to kryterium, wyróżnił trzy grupy: *mayrebi* (zachodnią), *manǰanay* (środkową) i *mašreqi* (wschodnią). Zagadnienie to zostało przedstawione szerzej przez Skjærvø w *Compendium Linguarum Iranicarum*. W zależności od realizacji fonemów: *ǰ*, *ǰ̄*, *c*, *dz* oraz *ž*, wyróżnił on cztery główne grupy dialektów: południowo-zachodnie, południowo-wschodnie, północno-zachodnie oraz północno-wschodnie (Skjærvø 1989: 386).

1.0. Przedmiotem niniejszego artykułu jest kwestia perskich (dari) pożyczek oraz kalk językowych w paszto. To ciekawe zagadnienie pozostaje nadal poza głównym nurtem zainteresowań iranistów. W naukowych opracowaniach temat wpływów języka perskiego, języków tureckich i indyjskich na paszto nie wykracza poza krótkie przedstawienie listy leksemów (z ewentualnym komentarzem), np. Lorenz w swoim podręczniku wymienia tylko arabskie, perskie i europejskie elementy w paszto, pomijając te z języków tureckich czy indyjskich (Lorenz 1979: 223–236, 240–241).

Pierwsze uwagi na temat pożyczek leksykalnych z perskiego i arabskiego w paszto poczynił Skalmowski, przyglądając się próbie twórczości najwybitniejszego poety pasztuńskiego – Xušhāl Xān Xaṭṭaka¹¹. Choć, jak zaznaczył: „Presented statistical data have been obtained from a relatively small sample of Khushhal Khan Khatak’s poems and cannot pretend to represent Pushto as a whole” (Skalmowski 1965: 313), to jednak praca ta daje nam pewne wyobrażenie o strukturze leksykalnej paszto, w której można odnaleźć więcej zapożyczeń z arabskiego niżli w perszczyźnie (sic!). Gdy arabizmy bowiem stanowią mniej więcej 40–50% zasobu słownikowego perskiego / dari, to – jak zauważa Skalmowski (1966: 314) – w przypadku paszto ten odsetek zdaje się jeszcze wyższy.

¹¹ Xušhāl Xān Xaṭṭak (1613–1691) – przywódca plemienia Xaṭṭak, jeden z najwybitniejszych poetów pasztuńskich, autor wielu spontanicznych i płomiennych wierszy zagrzewających do walki. Jego mauzoleum znajduje się w Noušār w Pakistanie. Szerzej o literaturze paszto zob. Герасимова, Гирс (1963).

Celem autora nie jest sporządzenie pełnego słownika zapożyczeń dari, lecz próba szerszego spojrzenia na proces przenikania ich do paszto, jak i zasygnalizowanie zjawiska, które wymaga dalszych pogłębionych badań. W czasie zbierania i opracowywania materiału leksykalnego wykorzystano różne słowniki języka paszto (będące w zasięgu autora), m.in. „najnowszy” – paszto-rosyjski (A 1985) oraz najstarszy – paszto-angielski (PE 1867). Poza tym materiał leksykalny konsultowano z publikacjami: RP (1963), RPD (1983), czasami z: Lorenz (1979), Мошкало (2000) i ОИЯ (1987). Taki dobór źródeł podyktowany był też częściowo ograniczeniami w dostępie do publikacji afgańskich.

1.1. W pracy użyto ujednocionej transkrypcji dla języka dari oraz paszto. Oparto ją na transkrypcji zastosowanej w słowniku dari *Дари-русский Словарь* (DR 1986) oraz paszto *Пушту-русский Словарь* (A 1985).

1.1.1. Fonemy samogłoskowe:

fonem	uwagi	dari	paszto
<i>a</i>	przedni	+	+
<i>ā</i>	bardziej tylni	+	+
<i>e</i>		+	+
<i>ē</i>		+	–
<i>i</i>		+	+
<i>u</i>		+	+
<i>o</i>		+	+
<i>ō</i>		+	–
<i>ə</i>	samogłoska zredukowana	–	+

1.1.2. Fonemy spółgłoskowe:

fonem	dari	paszto	fonem	dari	paszto
<i>b</i>	+	+	<i>p</i>	+	+
<i>c</i>	brak	różna realizacja w poszczególnych dialektach	<i>q</i>		zwarto-wybuchowy uwularny bezdźwięczny
				+	tylko w rejestrze wysokim; zastępowany przez <i>k</i>
<i>č</i>	+	+	<i>γ</i>		szczelinowy uwularny dźwięczny
<i>d</i>	+	+	<i>r</i>	+	+
<i>ḍ</i>	brak	cerebralny	<i>ṛ</i>	brak	cerebralny
<i>dz</i>	brak	różna realizacja w poszczególnych dialektach	<i>s</i>	+	+
<i>f</i>	+	tylko w rejestrze wysokim; zastępowany przez <i>p</i>	<i>š</i>	+	+
<i>g</i>	+	+	<i>ṣ</i>	brak	1. cerebralny; 2. różna realizacja w poszczególnych dialektach
<i>ğ</i>	+	+	<i>t</i>	+	+

<i>h</i>	+	+	<i>ħ</i>	brak	cerebralny
<i>i</i>	+	+	<i>w</i>	różna realizacja w poszczególnych dialektach	
<i>k</i>	+	+	<i>x</i>	szczelinowy uwularny bezdźwięczny	
<i>l</i>	+	+	<i>y</i>	+	+
<i>m</i>	+	+	<i>z</i>	+	+
<i>n</i>	+	+	<i>ž</i>	+	+
<i>ŋ</i>	brak	cerebralny	<i>ŋ</i>	brak	1. cerebralny; 2. różna realizacja w poszczególnych dialektach

1.2.1. Kiedy wyraz przechodzi z jakiegoś języka do słownika języka, który przyjmuje zapożyczenie, zaczyna oczywiście podlegać prawom fonetycznym oraz gramatycznym tego drugiego. Tak też się dzieje w przypadku leksemów dari przenoszonych do paszto. Najważniejsze zmiany dźwiękowe zachodzące w łonie tego języka, dotyczą głosek: **1.2.1.1.** dr. *ğ* → pst. *ğ* > *dz*, np. *ğawān* ‘młody’ → *ğawān* id. > *dzawān* / *dzwān* id. (jedną z cech fonetycznych paszto jest alternacja nieakcentowanego *a* oraz *ə*), *ğegar* ‘wątroba’ → *ğigar* id. > *dzi-gar* id.; **1.2.1.2.** dr. *f* → pst. *f* > *p*, np. dr.-a. *fahm* ‘rozumienie, zrozumienie’ → *fahm* id. > *pām* id. (zanik *h* powoduje wydłużenie zastępcze samogłoski poprzedzającej, tu: *a* > *ā*), *firuzā* ‘turkus’ → *firuzi* id. > *perozī* id.; **1.2.1.3.** dr. *č* → pst. *č* > *c*, np. *čāh* ‘studnia’ → *čāh* id. > *cāh* id. > *cā* id. (*h* w wygłosie może zanikać); **1.2.1.4.** dr. *b* → pst. *b* > *w*, np. *bāzrasī* ‘kontrola, inspekcja’ → *bāzrasī* id. > *wāzrasī* id. (dodatkowo uproszczenie zbitki spółgłoskowej, tu: *zr* > *r*), *abrišam* ‘jedwab’ → **abrišam* id. > *wrešəm* id. (zob. 2.1.16.); **1.2.1.5.** dr. *q* → pst. *q* > *k*, np. dr.-a. *faqīr* ‘biedny’ → *faqīr* id. > *fakīr* id. > *pakīr* id., dr.-a. *qīssa* ‘bajka, opowiadanie’ → *qīssa* id. > *qīsa* id. (ss > s) > *kīsa* id.; **1.2.1.6.** dr. *C* → pst. *C* > *č*, np. *dušman* ‘wróg, przeciwnik, oponent’ → *dušman* id. > *dušman* id.

Obok zmian regularnych zachodzą [1.2.1.7.] zmiany nieregularne, dotyczące przede wszystkim redukcji segmentów spółgłoskowych oraz wypadania segmentów fonetycznych, np. dr. *nawāsa* ‘wnuk, wnuczka’ → pst. *nwasay* / *lwasay* / *mwasay* ‘wnuk’, dr. *bazergar* ‘chłop, rolnik’ → pst. *bazgar* id.; oraz obocznością *ā* : *a*, np. dr. *ğāmbāz* ‘odważny, śmiały, ryzykujący życie; śmiały’ → pst. *ğāmbāz* id. > *ğambāz* id., dr.-a. *silāh* ‘broń’ → pst. *silāh* id. > *silah* id. Można spróbować wytłumaczyć ją względami literackimi. W początkowym okresie kształtowania się perszczyzny kategoria iloczasu pozostawała wciąż żywa. Jej echo przebija przez różnorodne metra w klasycznej poezji perskiej, na której wzorowana była twórczość w języku paszto. Względy metryczne zmuszają recytatora do tego, by ten sam wyraz czytał z długą lub krótką samogłoską.

Innym, rzadkim zjawiskiem jest [1.2.1.8.] ubezdźwięcznianie wygłosowej spółgłoski dźwięcznej, np. dr. *ziyād* ‘dużo’ → pst. *ziyād* id. > *ziyāt* id. Zmiany fonetyczne mogą zachodzić równolegle ze zmianami semantycznymi, np. dr. *ğān* ‘dusza; ciało, organizm’ → pst. *ğān* m. ‘życie; dusza’ (A: 287) i *dzān* m. ‘ciało’ (A: 329) – w tym wypadku mamy raczej do czynienia z rozszczepieniem

jednej wartości znaczeniowej pomiędzy dwie formy fonetyczne wywodzące się z tego samego zapożyczenia.

W przeciwieństwie do języka dari, rzeczownik w paszto posiada kategorię rodzaju gramatycznego: *masculinum* lub *femininum*. Każdy zapożyczony leksem musi mieć określony rodzaj. Ustalany jest on według dwóch kryteriów. Pierwsze stanowi charakter dźwięku w wygłosie. Jeśli wyraz kończy się na spółgłoskę, dyftongi *ay / oy* lub samogłoskę *u*, wówczas zapożyczenie przyjmuje rodzaj męski, w pozostałych przypadkach – żeński. Pojawiają się jednak odstępstwa od tej zasady, np. *sabzi* ‘jarzyny, warzywa, ogrodowizna’ to *masculinum (pluralis)*, a *salmāni* ‘zakład fryzjerski dla mężczyzn; golibroda’ – *femininum*, choć oba kończą się na samogłoskę *i*. O tym, że wygłos warunkuje rodzaj gramatyczny rzeczownika, może świadczyć przykład wyrazu *cāh* ‘studnia’, który w tej postaci jest rodzaju męskiego, a jego oboczna forma *cā*, w której zanikło *h* – żeńskiego (Лебедев 1962: 199). Drugie kryterium to rodzaj naturalny, np. od rzeczownika *γāter* ‘muł’, który jest pożyczką z dari, ukuto (wg wzoru m. -Cø → f. -Ca) termin na oznaczenie samicy – *γātera* ‘mulica’. Ciekawy przypadek prezentuje leksem *šudyāra* f. ‘ziemia uprawna, pole’ ← dr. *šudyār* id., który ma rodzaj żeński przez analogię do rodzimego *mdzaka / dzmaka*¹² f. ‘ziemia’. Na ten przykład nakłada się także pewien kontekst kulturowy. Ziemia wydaje plony, utożsamiana jest z matką-rodzicielką. Rodzaj żeński przypisuje się jej więc niejako naturalnie, a skoro najczęstszym wykładnikiem *femininum* jest wygłosowe *a*, farsizm *šudyār* został o taki dźwięk wzbogacony.

2. Pożyczki z dari w paszto można podzielić na dwie grupy: 2.1. leksykalne oraz 2.2. gramatyczne.

2.1. Pożyczki leksykalne dotyczą terminów z różnych dziedzin życia (w poniższym zestawieniu ujęto je w szesnaście grup). Niektóre z nich opatrzone są w słownikach etykietą „rzadkie” lub „poetyckie”, co zachowano w wydobytym materiale. Jeśli perskie zapożyczenia mają swoje odpowiedniki w paszto, zostało to odnotowane w opisie hasła¹³.

2.1.1. Pojęcia z zakresu środowiska naturalnego, zjawisk przyrodniczych i fizycznych, pory roku oraz dnia (zob. też 2.1.16.2):

bād m. ‘wiatr; powietrze’ (A: 100, PE: 76) ← dr. *bād* id. (DR: 88).

bārān m. ‘deszcz’ (A: 101, PE: 81) ← dr. *bārān* id. (DR: 96).

daryā f. / **daryāb** m. ‘rzeka’ (A: 408, RP: 764); ‘morze; potok (czegokolwiek)’ (A: 408) ← dr. *daryā* ‘rzeka’ (DR: 356); (*arch.*) ‘jezioro; duża rzeka’ (Soxan: 1016), (*arch.*) *daryāb* id. (Soxan: 1016).

daryāča f. ‘jezioro’ (A: 408, RP: 485) ← dr. *daryāča* id. (DR: 356).

¹² Jedną z wyraźnych cech fonetycznych paszto jest zjawisko metatezy, np. *mdzaka* : *dzmaka* f. ‘ziemia’, *rwadz* : *rwadz* f. ‘dzień’, *pša* : *špa* f. ‘noga’.

¹³ W transkrypcji hasel dari oraz paszto pominięto kategorię akcentu. W pierwszym języku jest on stały i poza kilkoma wyjątkami pada na ostatnią sylabę; w drugim – ruchomy i pełni funkcję dystyngtywną, np. *čāra* f. ‘sprawa, praca’: *čārā* f. ‘sposób, środek’.

- kuh / koh** m. ‘góra’ (A: 710, RPD: 165) ← dr. *kōh* id. (DR: 598); obok pst. *γar* m. id. (A: 603, RPD: 165).
- rud** m. ‘rzeka, rzeczka’ (A: 455, RP: 764) ← dr. *rōd* id. (DR: 412).
- rudxāna** f. ‘koryto rzeki’ (A: 455, RP: 764) ← dr. *rōdxāna* id. (DR: 412).
- sabā** f. / **sabāh** m. ‘rano; rano, z rana, o poranku’ (A: 571) ← dr.-a. *sabā* / *sabāh* id. (DR: 494).
- sahar / sahār** m. ‘świt, wczesny poranek’ (A: 505) ← dr.-a. *sahar* id. (DR: 439).
- tābistān** (poetyckie) m. ‘lato’ (A: 208, PE: 215) ← dr. *tābestān* id. (DR: 189); obok paszto *dobay* m. id. (A: 417, RP: 341) i (wsch.) *oray* m. ‘lato; plony zbierane latem’ (A: 88, RP: 341).
- xazān** m. ‘jesień’ (A: 376, PE: 416); ‘zwiędły, omdlały, tracący świeżość’ (A: 376) ← dr. *xazān* id. (RD: 321); obok paszto *mānay* m. id. (A: 861, RP: 502)¹⁴.
- waxt / waqt** m. ‘czas’ (A: 952) ← dr.-a. *waxt* / *waqt* id. (DR: 724).
- yax** m. ‘chłód, mróz’ (A: 987, RPD: 725); ‘zimny, mroźny; lodowy, zlodowaciały’ (A: 987, RP: 983, RPD: 725) ← dr. *yax* ‘lód; chłód, mróz; chłodny, zimny’ (DR: 737); obok paszto *sārə* m. pl. ‘chłód, zimno’ (A: 490).

2.1.2. Terminy związane z rolnictwem, wsią; nazwy owoców, narzędzi rolniczych:

- arbāb** m. ‘starzec (w plemienu lub rodzie)’ (A: 37) ← dr.-a. *arbāb* id. (DR: 33–34). Polscy naukowcy z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, którzy prowadzili w 1976 roku badania etnograficzne w Afganistanie, w monografii stanowiącej wynik prac tak scharakteryzowali ową postać:

W Hazaradzacie¹⁵ obszarnicy określani są mianem *arbāb*, natomiast w prowincjach północnych, w tzw. Turkiestanie, powszechniejsze jest określenie *bej*, choć używany jest również pierwszy termin. Zazwyczaj w każdej wsi hazarskiej mieszkał jeden albo kilku *arbobów*, którzy byli właścicielami od kilkudziesięciu do kilkuset *dżiribów*¹⁶ ziemi. W Turkiestanie natomiast częste były sytuacje, kiedy jeden *bej* posiadał ziemię w kilku wsiach. Ziemie te były wydierżawiane na bardzo zróżnicowanych warunkach bądź uprawiane przez robotników rolnych. Tradycyjne warunki dzierżawy, zgodnie z którymi większa część plonów przypadała w udziale obszarnikowi, prowadziły do wzrostu bogactwa klasy posiadającej. [...] Wielu obszarników, zwłaszcza posiadających swe ziemie w północnych prowincjach kraju, stale rezydowało w miastach. We wsiach mieszkali tylko ich zarządcy (Gawęcki 1983: 81–82).

- bādrang / bādrəng** m. ‘ogórek’ (A: 101, PE: 80) ← dr. *bādrang* / *bādrəng* id. (DR: 89).

¹⁴ Szerzej o nazwach pór roku w językach irańskich zob. Maciuszak (2002).

¹⁵ Hazaradżat (dr. *Hazarağāt*) – obszar centralnego Afganistanu zamieszkały przez Hazarów (nazwa własna: *hazara*) – ludność odznaczającą się wyraźnymi cechami mongoloidalnymi, zajmującą się przede wszystkim rolnictwem oraz pasterstwem. Ewentualne związki pomiędzy Hazarami a afgańskimi Mongołami nadal pozostają niewyjaśnione. Ponieważ są szytami, od stuleci byli prześladowani przez sunnicką większość. W latach dziewięćdziesiątych XIX i na początku XX wieku w wyniku licznych powstań zbrojnych stali się ofiarami silnych represji ze strony władz centralnych (Gawęcki 1983: 34–36).

¹⁶ *Dżirib* (*ğirib*) – jednostka powierzchni, 1 *dżirib* = 0,195 ha; 1 ha = 5,12 *dżiribów* (Gawęcki 1983: 180).

bazgar m. ‘chłop, rolnik’ (A: 121) ← dr. *bazergar* id. (DR: 114).

deh m. ‘wieś, osada’ (A: 422, PE: 479) ← dr. *deh* id. (DR: 383); obok pst. *kaḷay* m. id. (A: 687).

dehqān m. ‘dehkan’ (A: 422) ← dr.-a. *dehqān* id. (DR: 384). *Dehkani* to chłopci, którzy wydzierżawiają ziemię od bogatych *arbabów* w zamian za część uzyskanych plonów.

Małorolni i bezrolni *dehkanie* bardzo często zmuszeni byli do zaciągania pożyczek, których w licznych przypadkach nie byli w stanie spłacić. Powodowało to postępujące uzależnienie *dehkanów* od obszarników. [...] Zjawisko zadłużenia *dehkanów* było powszechne, a wysokość długów przekraczała bardzo często roczny budżet przeciętnej rodziny (Gawęcki 1983: 82).

kadu / kaḍu m. ‘dynia’ (A: 666, RP: 925) ← dr. *kadu* id. (DR: 580).

kāhu / kāwu m. ‘sałata’ (A: 660, PE: 778) ← dr. *kāhu* id. (DR: 577).

karam m. ‘kapusta’ (A: 670, RP: 291) ← dr. *karam* id. (DR: 582).

kārd (*rzadkie*) m. ‘nóż’ (A: 654) ← dr. *kārd* id. (DR: 572); obok pst. *čārə / čāra* f. id. (A: 309).

lablabu m. ‘burak’ (A: 752, RP: 788) ← dr. *lablabu* id. (DR: 618).

mirāb m. ‘mirab’ (A: 874) ← dr.-a. *mirāb* id. (DR: 679). *Mirab* to osoba odpowiedzialna za rozdział wody na pola poszczególnych gospodarzy. Wspomniani wyżej naukowcy tak opisali postać *miraba*:

Jest to osoba odpowiedzialna za gospodarkę wodną na terenie związanym z określonym systemem irygacyjnym. W założeniu [...] na stanowisko to wybierana miała być osoba ciesząca się zaufaniem całej społeczności, na zasadzie głosowania. Jednak, w ostatnich przynajmniej dziesięcioleciach, w wyborze kandydata na *miroba* decydujący głos należał do *arbabów* i mułłów. Wybrany, czy ostatnio raczej wyznaczony *mirāb*, również musiał być zatwierdzony przez odpowiednie władze lokalne (Urząd do Spraw Rozwoju Rolnictwa) (Gawęcki 1983: 83).

pāru¹ m. ‘grabie’ (A: 152, PE: 147) ← dr. *pāru*² ‘grabie; wiosło’ (DR: 145).

pāru² m. ‘nawóz, obornik, gnój’ (A: 152, RP: 392) ← dr. *pāru*¹ id. (DR: 145).

piyāz m. sg. lub pl. ‘cebula’ (A: 198, PE: 203) ← dr. *piyāz* id. (DR: 178).

sabzi m. pl. ‘warzywa; jarzyny’ (A: 493) ← dr. *sabzi* id. (DR: 436).

seb (*rzadkie*) m. ‘jabłko’ (A: 534, PE: 633) ← dr. *sēb* id. (DR: 467); obok pst. *maṇa* f. (A: 861, RPD: 762).

šudyāra f. ‘uprawiana ziemia, pole’ (A: 545, PE: 647) ← dr. *šodyār* id. (DR: 477).

zardək m. / **zardəka** f. / **zardəkay** m. ‘marchewka’ (A: 466, PE: 533) ← dr. *zardək* id. (DR: 423).

2.1.3. Nazwy dni tygodnia:

šamba / (*zach.*) **šambe** f. ‘sobota’ (A: 553) ← dr. *šambe* id. (DR: 486); obok pst. *xāli wradz* f. ‘pusty (swobodny) dzień’ (A: 365, PE: 659) i *tāša wradz* f. ‘pusty dzień’ (RP: 883).

- yakšamba** f. ‘niedziela’ (A: 989) ← dr. *yakšambe* id. (DR: 736); obok pst. *lumrəy wradz* f. ‘pierwszy dzień’ (RP: 108) i używanego w Pasztunistanie¹⁷ *itbār* m. (A: 23).
- dušamba / dušambe** f. ‘poniedziałek’ (A: 419) ← dr. *dušambe* id. (DR: 381); obok pst. (*regionalne*) *də gul wradz* f. ‘dzień kwiatów’ (RP: 622), gdzie [pst. ← dr.] *gul* f. ‘kwiat’ (A: 731).
- sešamba** f. ‘wtorek’ (A: 533) ← dr. *sešambe* id. (DR: 464); obok pst. *nahi / nahe / nahi [wradz]* f. id. (A: 917) oraz *wərpase wradz* f. id. (RP: 121).
- čahāršamba** f. ‘środa’ (A: 327) ← dr. *čahāršambe* id. (DR: 295); obok pst. *lāspori wradz* f. id. (RP: 863).
- panğšamba** f. (A: 184) / **pānšamba** f. ‘czwartek’ (PE: 151) ← dr. *panğšambe* id. (DR: 171); obok pst. *šə wradz* f. ‘dobry dzień’ (RP: 997) i *də zyārat wradz* f. ‘dzień pielgrzymek, dzień na odwiedzanie świętych miejsc’ (A: 480, RP: 997).
- ğuma / ğum’a** f. ‘piątek’ (A: 298) ← dr.-a. *ğom’a* id. (DR: 257); obok pst. *də toləni wradz* f. ‘dzień zebrań’ (RP: 721).
- hafta** f. ‘tydzień’ (A: 973, PE: 1062) ← dr. *hafta* id. (DR: 729); obok pst. *uwanəy / owanəy* f. id. (A: 93) ← *uwə / owə* ‘siedem’ (A: 93) + *-anəy / -anəy* sufiks przymiotnikowy, ale tu mamy do czynienia z wtórną substantywizacją (ОИЯ: 149).

2.1.4. Słownictwo z zakresu handlu i rzemiosła (nazwy zawodów):

- adwiyafuruši** f. ‘handel lekami; apteka’ (A: 416) ← dr.-a. *adwiyaforōši* id. (DR: 32), gdzie dr.-a. *adwiyā* pl. od *dawā* ‘lek, lekarstwo, medykament’ (DR: 376) → pst. *adwiyā* f. id. (A: 416); obok pst. neologizmu *durmaltun* m. ‘apteka’ (A: 405, RP: 19) → dr. *darmaltun* id. (Киселева 1985: 40).
- arrakaš** m. ‘tracz’ (A: 42) ← dr. *arrakaš* id. (DR: 37), gdzie *arra* ‘piła’ (DR: 37) → pst. *arra* f. id. (A: 42).
- āšpaz** m. ‘kucharz’ (A: 54) ← dr. *āšpaz* id. (DR: 45), gdzie *āš* ‘jadło, strawa, warzyście, warza’ (DR: 45) → pst. *āš* m. ‘kluska; zupa, polewka; kasza’ (A: 54); obok pst. *paxlāway* m. ‘kucharz’ (A: 161), *paxawun* m. id. (A: 162), *paxawunkay* m. id. (A: 162, RP: 581). Oraz: **āšpazxāna** f. ‘kuchnia’ (A: 54) ← dr. *āšpazxāna* id. (DR: 46); obok pst. *paxlodzay* m. id. (A: 161), *paxlandzay* m. id. (RPD: 314).
- baya** f. ‘cena’ (A: 149) ← dr. *bahā* id. (DR: 128).
- bāzār** m. ‘bazar, targ, jarmark, rynek’ (A: 103, PE: 83) ← dr. *bāzār* id. (DR: 92).
- bāzigar** m. ‘aktor’ (A: 103); ‘akrobata, sztukmistrz, kuglarz, kawalarz; oszust, szalbierz, wykpi grosz’ (A: 103, PE: 83) ← dr. *bāzigar* id. (DR: 93).
- bāyḅān / bāyḅwān** m. ‘sadownik; ogrodnik’ (A: 104, PE: 84) ← dr. *bāyḅān / bāyḅwān* id. (DR: 94), gdzie *bāq* ‘sad’ (DR: 94) → pst. *bāy* m. id. (A: 104, PE: 84).
- bastekār** m. ‘monter, monter, montażysta’ (A: 122, RP: 785) ← dr. *bastakār* id. (DR: 116).

¹⁷ *Paštunistan* (dr. *Paštunestān*, pst. *Paštunistān*) – ziemię, które obejmują południową i południowo-wschodnią część Afganistanu oraz zachodnią część Pakistanu, zamieszkane w przeważającej części przez Pasztunów.

- hunarman / hunarmand** m. ‘artysta’ (A: 978); ‘aktor’ (RPD: 44); ‘artystyczny, związany ze sztuką; mądry, inteligentny’ (PE: 1068) ← dr. *honarmand* id. (DR: 733).
- kārgar / kāriḡar** m. ‘robotnik’ (A: 654, PA: 772) ← dr. *kārgar* ‘robotnik; efektywny’ (DR: 573).
- kitābdāri** f. ‘bibliotekarstwo’ (A: 662) ← dr. *ketabdāri* id. (DR: 578), gdzie dr.-a. *ketāb* ‘książka’ (DR: 577) → pst. *kitāb* m. id. (A: 662, PE: 779). Oraz: **kitābfuruš** m. ‘księgarz’ (A: 662, PE: 779) ← dr. *ketābforōš* id. (DR: 577); obok *quasi*-kalki językowej *kitāb-xarcawunkay* m. id. (A: 662), gdzie *xarcawunkay* to *participium praesentis* od *xarcawəl* ‘sprzedawać’ (A: 373). Oraz: **kitābfuruši** f. ‘sprzedawanie książek’ (A: 662, RP: 302) ← dr. *ketābforōši* id. (DR: 577).
- māšinkār** m. ‘mechanik’ (A: 780, RP: 367) ← dr. *māšinkār* id. (DR: 627).
- mewafuruš** m. ‘sprzedawca owoców’ (A: 879) ← dr. *mēwāforōš* id. (DR: 680), gdzie *mēwa* ‘owoc, owoce’ (DR: 680) → pst. *mewa* f. id. (A: 879, PE: 956).
- naḡār / naḡḡār** m. ‘stolarz’ (A: 891, RP: 574) ← dr.-a. *naḡḡār* id. (DR: 692); obok pst. *tarkān* m. id. (A: 227). Oraz: **naḡāri / naḡḡāri** ‘stolarstwo; stolarzka’ (A: 891) ← dr. *naḡḡāri* id. (DR: 692).
- nānwāy / nānwāy** m. ‘piekarz’ (A: 889, PE: 967) ← dr. *nānwāy* id. (DR: 691). Oraz: **nānbā’i / nānwā’i** f. ‘wypiekanie chleba; piekarnia’ (A: 889, PE: 967) ← dr. *nānwāyi* id. (DR: 691).
- swānkāri / soḡānkāri** f. ‘ślusarstwo, ślusarka’ (A: 532) ← dr. *soḡānkāri* id. (DR: 464), gdzie *suhān* ‘pilnik’ (DR: 464) → pst. *soḡān* m. id. (A: 532, PE: 629).
- tarāzu** m. ‘waga’ (A: 222, PE: 230) ← dr. *tarāzu* id. (DR: 206). Oraz: pst. **tarāzuwān** m. ‘wagowy, ten, kto obsługuje wagę’ (A: 222; zob. też 2.2.1.1. sufixs -wān).
- ustād** m. ‘nauczyciel, wykładowca; mistrz’ (A: 47, PE: 64) ← dr. *ostād* id. (DR: 40).
- xarāt / xarrād** m. ‘tokarz’ (A: 372, RPD: 684) ← dr.-a. *xarrād* id. (DR: 319).

2.1.5. Miary i wagi:

- čārak** m. ‘jednostka miary wagi równa 1,766 kg’ (A: 308, Lorenz 1979: 245) ← dr. *čārak* id. (DR: 272).
- gaz** m. ‘jednostka miary długości o różnej wartości’ (A: 730, Lorenz 1979: 245) ← dr. *gaz* id. (DR: 606–607; zob. też 2.2.5. Izafet).
- man** m. ‘jednostka miary wagi’ (A: 852) ← dr. *man* id. (DR: 668). Ma ona różną wartość w poszczególnych regionach kraju, np. Kabul – 56,6 kg (A: 852, Lorenz 1979: 245), Herat – 7,26 kg (Lorenz 1979: 245). Zastanawiająca jest ta znaczna różnica wartości. Lewis pisze, że tym, co wielu podróżników zauważało na Bliskim Wschodzie, jest ogromna różnorodność miar i wag w codziennym użyciu.

Najczęstsza jednostka wagi na targu [w Egipcie – przyp. autora] – *ra_l*, ekwiwalent mniej więcej funta, różniła się znacznie, zależnie od ważonego towaru i miejsca ważenia. [...] Żeby jeszcze bardziej skomplikować sprawę, używano tych samych nazw do różnych wartości (Lewis 2003: 141).

Chociaż jego uwagi dotyczą przede wszystkim obszaru Imperium Osmańskiego, to można spróbować pewne ogólne stwierdzenia przenieść na grunt afgański.

sir m. ‘jednostka miary wagi równa 7,066 kg’ (A: 535, Lorenz 1979: 245) ← dr. *sēr* / *sir* id. (DR: 467). W Iranie 1 *sir* to 75 gr (Soxan: 1362).

2.1.6. Niektóre części ciała:

abru (*rzadkie*) m. ‘brew’ (A: 21, PE: 4) ← dr. *abru* id. (DR: 22); obok pst. *wrəɖza* f. (A: 937, RP: 59).

bāzu m. ‘ręka; strona (np. krawata); skrzydło drzwi’ (A: 103, PE: 83) ← dr. *bāzu* ‘ręka (od łokcia do barku)’ (DR: 93); obok pst. *lās* m ‘ręka’ (A: 747); ‘stopa’ (A: 747, RP: 773; zob. też 2.1.16.2. *dast*).

čašm m. ‘oko; oczko’ (A: 316, PE: 363) ← dr. *čašm* / *češm* id. (DR: 282); obok pst. *stərga* f. id. (RP: 148).

dil m. ‘serce; dusza’ (A: 413, PE: 468) ← dr. *del* id. (DR: 367); obok pst. *zɾə* m. (A: 468, RP: 801).

pāy m. ‘noga; koniec, zakończenie’ (A: 156, PE: 145) ← dr. *pāy* ‘noga (także np. krzesła), stopa’ (DR: 147–148); obok pst. *pša* f. ‘noga’ (A: 177, RP: 457) / (*wsch.*) *špa* f. id. (A: 564).

sar m. ‘głowa’ (A: 506, PE: 594); ‘(numerativum bydła) pogłowie; wódz, dowódca; przednia część czegoś; szczyt, wierch’ (A: 506) ← dr. *sar* ‘głowa; (numerativum bydła) pogłowie; wódz, dowódca; przednia część czegoś; szczyt, wierch; koniec, kraj, skraj’ (DR: 440).

ustuxān / **ostoxān** m. ‘kość; pestka owocu’ (A: 48, PE: 27) ← dr. *ostoxān* id. (DR: 41); obok pst. *haɖ* m. id. (A: 969, RP: 322) – jak zauważa Elfenbein, jest to najprawdopodobniej pożyczka z pendzabskiego *hadd* / *haddī* (Morgenstierne 2003: 35).

zānu (*rzadkie*) m. ‘kolano’ (A: 464) ← dr. *zānu* id. (DR: 420); obok pst. *zangun* m. id. (A: 476).

2.1.7. Słownictwo związane z nauką i edukacją:

āzmāyiš m. ‘próba; eksperyment, doświadczenie’ (A: 45) ← dr. *āzmāyeš* id. (DR: 39).

dāniš m. ‘wiedza’ (A: 399, PE: 452) ← dr. *dāneš* id. (DR: 346); obok pst. *pohāna* f. id. (A: 194). Oraz: **dānišgāh** (*rzadkie*) m. ‘szkoła’ (A: 399, brak tego leksemu w DR), ‘uniwersytet [w Iranie]’ (Soxan: 987). W Afganistanie na oznaczenie uniwersytetu używa się pst. terminu *pohantun*. Choć słowniki języka dari hasła *dānešgāh* nie podają, to jednak zdaje się, że zaczyna ono funkcjonować obok (lub zamiast) pasztuńskiego *pohantun*. Przykładowo dostarcza prasa. W dwujęzycznej (dari-pashto) gazecie *Hašt-e Sobh* ‘Ósma Rano’ nr 22 z roku 1386 (= 2007), w artykule poświęconym drugiemu Festiwalowi Filmowemu w Kabulu odnajdujemy właśnie termin *dānešgāh*. Wynika to zapewne z faktu, że współczesna irańska perszczyzna stanowi ważne źródło dla swojej afgańskiej wersji. Nie należy również zapominać o tym, że ostatnie trzydzieści lat wojny nie służyło rozwojowi języka. Oraz:

dānišmand ‘uczony, mądry; uczonec, naukowiec’ (A: 399) ← dr. *dānešmand* id. (DR: 346); obok pst. *poh* ‘uczony, mądry’ id. (A: 194).
kitābxāna f. ‘biblioteka’ (A: 662) ← dr. *ketābxāna* id. (DR: 578).
zabān (rzadkie) m. ‘język’ (A: 465, PE: 530) ← dr. *zabān / zubān* id. (DR: 420); obok pst. *žaba* f. id. (A: 483).

2.1.8. Pojęcia odnoszące się do miasta:

čārrāhi / čāhārrāhi f. ‘skrzyżowanie (ulic)’ (A: 327) ← dr. *čahārrāhi* (DR: 294) / *čārrāhi / čārrāh* id. (DR: 272).
istgā f. / **istgāh** m. ‘przystanek’ (A: 95) ← dr. *istgāh* id. (DR: 83); obok pst. *dareddzāy / dareddzay* m. ‘przystanek; trybuna, pomost; scena’ (A: 408; zob. też sufiks *-dzay* 2.2.1.2.) i neologizmu *tamdzāy* m. ‘przystanek’ (A: 250).
pāyetaxt m. ‘stolica’ (A: 157) ← dr. *pāyetaxt* id. (DR: 149); obok pst. neologizmu *plāzmenay* m. id. (A: 180).
pul m. ‘most’ (A: 179) ← dr. *pol* id. (DR: 168).
salmāni f. ‘golibroda, cyrulik; fryzjer męski’ (A: 521) ← dr. *salmāni* id. (DR: 456).
šahr m. ‘miasto’ (A: 558, PE: 665) / **šār** m. (A: 563) ← dr. *šahr* id. (DR: 489).
xiyābān m. ‘alejka w sadzie; kwietnik, rabat, klomb’ (A: 393, PE: 444) ← dr. *xiyābān* id. (DR: 339), ale w Iranie *xiyābān* to ‘[szeroka] ulica, arteria’ (Soxan: 967).

2.1.9. Słownictwo związane z domem i jego wyposażeniem:

dar (rzadkie) m. ‘drzwi’ (A: 401, PE: 454) ← dr. *dar* id. (DR: 349); obok pst. *war* m. id. (A: 934).
mez m. ‘stół’ (A: 875) ← dr. *mēz* id. (DR: 679).
tašnāb / tašnāw m. ‘toaleta, ubikacja, wychodek’ (A: 236) ← dr. *tašnāb* id. (DR: 213).
urusi f. ‘okno z ruchomą ramą’ (A: 40) ← dr. *ursi* ‘okno; ypcu [?]’ (DR: 35).
 W słowniku języka perskiego: *orosi* ‘dotyczący / pochodzący z Rosji, rosyjski; witraż; rodzaj okna otwieranego pionowo; rodzaj obuwia’ (Soxan: 116); nagłosowe *o* tłumaczy się wpływem języków tureckich, które nie tolerując płynnych w nagłosie, uzupełniają go o samogłoskę protetyczną. W XIX-wiecznych słownikach języka perskiego (Steingass 1892) czy paszto (PE) brak tego hasła. DR podaje także *ypcu*, w *Słowniku rosyjsko-polskim* (Dworkiński 1980) brak takiego terminu.
xāna f. ‘dom; izba’ (A: 366, PE: 400) ← dr. *xāna* id. (DR: 316); obok pst. *kor* m. id. (A: 700). Oraz: **xānadār** ‘gospodarz domu, głowa rodziny’ (A) ← dr. *xānadār* id. (DR); obok pst. *korba* m. id. (A: 701).
yaxčāl m. ‘lodówka’ (A: 987) ← dr. *yaxčāl* id. (DR: 737).

2.1.10. Zwierzęta:

dad m. ‘zwierz, zwierzę, zwierzyna’ (A: 401) ← dr. (*książkowe*) *dad* id. (DR: 349).
ğānwar / ğānwār m. ‘zwierzę; zwierzyna; ptak (zazwyczaj łowny)’ (A: 288) ← dr. *ğānwar* id. (DR: 241).

haywān m. ‘zwierzę, bydło’ (A: 362) ← dr.-a. *haywān* id. (DR: 311). Obok powyższych haseł w zasobie słownikowym paszto odnajdujemy dwa rodzime, ogólne terminy na oznaczenie zwierząt: *cārway* m. ‘bydło, zwierzę’ (A: 338, RPD: 214) i *žəway* ‘żywy’ z wtórną substantywizacją ‘żywy → to, co żyje → zwierzę’ (A: 486, RP: 211). Niemniej jednak leksem *haywān* zdaje się mieć najczęstsze zastosowanie, np. dwa podstawowe podziały zwierząt na *wahši haywānāt* ‘dzikie zwierzęta’ (A: 486) i *ahli / koranay haywānāt* ‘zwierzęta domowe’ (A: 486).

γātār m. ‘muł’ (A: 637, RP: 384) ← dr. *γāter* id. (DR: 554).

γāz m. ‘geś’ (A: 637, RP: 166) ← dr. [← tr.] *γāz* id. (DR: 554).

2.1.11. Przyjaciel i wróg:

dušman / dušmān m. ‘wróg, przeciwnik’ (A: 410, RP: 113) ← dr. *došman* id. (DR: 364); obok pst. *mercān / mercmān / mercay* m. ‘wróg’ (A: 874, RP: 113).

dust / dost m. ‘przyjaciel, towarzysz’ (A: 419, RP: 684) ← dr. *dōst* id. (DR: 380); obok rodzimego *mal* m. ‘towarzysz, przyjaciel, kompan; towarzysz podróży’ (A: 846) oraz jego formy *deminutivum* – *malgəray* m. id. (A: 849).

yār m. ‘przyjaciel; kochanek, ukochany; wojownik’ (A: 986) ← dr. *yār* id. (DR: 736).

2.1.12. Wszyscy i nikt:

ham / (wsch.) hum ‘też, także’ (A: 974) ← dr. *ham* id. (DR: 730). Oraz: liczne złożenia, np. *ham-dā* ‘ten sam, ta sama, to samo, ci sami, te same’ (A: 975), gdzie pst. *dā* – zaimek wskazujący ‘ten, ta, to, ci, te’ (A: 396).

hama (rzadkie) ‘wszystko, wszyscy, wszystkie’ (A: 977) ← dr. *hama* id. (DR: 732); obok częstszego pst. *tol* id. (A: 280) ← *landha*¹⁸ *tolā* id. (Morgenstierne 2003: 85).

har ‘każdy’ (A: 969) ← dr. *har* id. (DR: 728).

hic / hec ‘nic’ (A: 982) ← dr. *hēc* id. (DR: 734). Oraz: złożenia, np. *hic-cok / hi-cok* ‘nikt’ (A: 983), gdzie pst. *cok* (A: 348) / (*dialektalne*) *čok* (A: 325) ‘kto’.

2.1.13. Pojęcia abstrakcyjne:

ārām m. ‘pokój, spokój; komfort, wygoda; spokojny, pokojowy’ (A: 37) ← dr. *ārām* id. (DR: 33).

ārzo m. ‘życzenie; nadzieja’ (A: 39) ← dr. *ārezō / ārezu* f. id. (DR: 35).

āzād / azād ‘wolny, swobodny; odkryty, wystawiony na powietrze; niezawisły, niepodległy; swobodny, wolny (człowiek)’ (A: 44) ← dr. *āzād* id. (DR: 37).

bāzi f. ‘gra, zabawa; oszustwo, szachrajstwo’ (A: 103) ← dr. *bāzi* id. (DR: 92); obok pst. *loba* f. id. (A: 765).

hunar m. ‘sztuka; mistrzostwo, talent; doskonałość’ (A: 978, PE: 1068) ← dr. *honar* id. (DR: 733).

¹⁸ Język *landha* należy do grupy języków nowoindyjskich. Używany jest w zachodniej części Pendżabu, głównie w Pakistanie. Zapisano w nim literaturę religijną Sikhów (Jurkowski 2003b: 329).

kār m. ‘praca; sprawa, interes; trud, wysiłek’ (A: 653, PE: 770) ← dr. *kār* id. (DR: 571).

zist m. ‘życie’ (A: 482) ← *zist* (DR: 430); obok rodzimego *żwand / żwänd* m. id. (A: 486).

2.1.14. Spójniki:

če / čī / čə to spójnik zdania: a) odpowiadający polskiemu zaimkom względnym ‘który, która, które itp.’; b) zdania dopełnieniowego ‘że, iż’; c) okolicznikowego czasu ‘kiedy, gdy’; d) okolicznikowego celu ‘po to, by’; e) okolicznikowego przyczyny ‘dlatego, że’ (A: 327, ОИЯ: 138–139) ← dr. *če* id. (DR: 294).

yā to spójnik zdań rozłącznych ‘albo, lub, bądź’ (A: 985, ОИЯ: 140) ← dr. *yā* id. (DR: 735).

2.1.15. Wyrażanie powinności:

bāyad ‘powinien, obowiązany, winien; trzeba’ (A: 107) ← dr. *bāyad* id. (DR: 98).

šāyi ‘należałoby, powinno się’ (A: 564) ← dr. *šāyad* id. (DR: 474).

2.1.16. Inne ciekawe zapożyczenia. Omówiono tu te, które mają taką samą lub pochodną podstawę etymologiczną [2.1.16.1.] oraz stare pożyczki [2.1.16.2.].

2.1.16.1.:

āb / āw m. sg. lub pl. ‘woda’ (A: 19, PE: 1) ← dr. *āb* id. (DR: 19) ← śrp. *āb* id. (MacKenzie 1971: 1) < *āp* id. (Nyberg 1974: 20) ← stp. *āpi-* id. (Kent: 168) ← ir. **āp-* / **ap-* ‘woda, potok’ (Расторгуева, Эдельман 2000: 311–313); derywat ir. **apa-ka-* / **āpa-ka-* ‘woda’ (Расторгуева, Эдельман 2000: 311–313) >> pst. *obə / ubə* f. pl. id. (A: 84, RP: 94; zob. Morgenstierne 2003: 7).

abr (*rzaadkie*) m. ‘chmura, obłok’ (A: 21, PE: 4) ← dr. *abr* id. (DR: 21–22) ← śrp. *abr* id. (MacKenzie 1971: 4) ← stp. **abra-* / **aβra-* id. (Расторгуева, Эдельман 2000: 74–75) ← [a] ir. **abra-* id. (Расторгуева, Эдельман 2000: 74–75); [b] derywat ir. **abr-ia-* (Расторгуева, Эдельман 2000: 74–75) >> pst. *owrə* m. sg. lub pl. ‘obłok, chmura’ (A: 87) = *urə* f. id. (A: 42) = *wora / wəwə* f. id. (A: 958; zob. Morgenstierne 2003: 10); [c] derywat ir. **abr-ia-či-* / **abr-ia-čī-* lub **abr-ači-* / **abr-ačī-* (Расторгуева, Эдельман 2000: 74–75; z reflekssem od rdzenia **uar-* ‘padać [o deszczu], moczyc, nawadniać’) >> pst. *oryadz / uredz* f. chmura, obłok (A: 42, RP: 461; zob. Morgenstierne 2003: 10), por. ch.-sk. *ora-* ‘niebo’ (Bailey 1979: 47).

āhangar / āhingar m. ‘kowal’ (A: 94, PE: 70) ← dr. [← śrp. *āhāngar* id. (MacKenzie 1971: 6)] *āhangar / āyegar* id. (DR: 82), gdzie dr. *āhan / āyen* ‘żelazo’ (DR: 81) → pst. *āhan / āhin* m. (A: 94, PE: 70), obok pst. *ospəna / uspəna* f. (A: 89–90) << ir. **šūana-* / **ašūana-* / **šūia-* / **ašūia-* [?] ‘żelazo, niedrogocenny metal’ z możliwymi dialektalnymi wariantami i wczesnymi zapożyczeniami, por. ch.-sk. *hīśšana-* ‘żelazo’ (Bailey 1979: 486); związany z ie. **k ūino-* ‘metal’ i ie. **k ūano-* / **ak ūano-* skąd. gr. *κόσμος* ‘ciemny, ciemno-niebieski (w odróżnieniu od koloru miedzi, czy brązu)’ (Bailey 1979: 487). Wczesna modyfikacja w ir. i zapożyczenie tego terminu z języka

do języka, a także kontaminacja z ir. **aiah-* (Расторгуева, Эдельман 2000: 246) → aw. *ayah-* ‘metal (żelazo)’ (Bartholomae 1961: 159). Możliwe złożenia refleksów ir. **aiah-* / **aiahaina-* z ir. **ašwana-* / **šwana-*, por. prt. *āsēn* id. (Nyberg 1974: 32), śrp. *āhān* id. (MacKenzie 1971: 9) → dr. *āhan* id (zob. Расторгуева, Эдельман 2000: 146–147).

ātaš / ātiš m. ‘ogień; strzelanie [np. z karabinu]’ (A: 23, PE: 6) ← dr. *ātaš* / *āteš* ‘ogień; → strzelanie [np. z karabinu]’ (DR: 24) ← śrp. *ātaxš* ‘ogień’ (MacKenzie 1971: 13, Nyberg 1974: 35; -x- tłumaczy się regułami ortograficznymi) ← aw. *ātar-*, *nominativus* sg. *ātarš* (Nyberg 1974: 35); ir. **ātr-*, **ātar-* ‘ogień’, dwa typy refleksów tego leksemu w językach irańskich: [a] od tematu **ātar-*, **ātr-* i **āt-*, **āθar-* / **āθr-*; [b] *nominativus* **ātarš* (Расторгуева, Эдельман 2000: 318–319). [a] aw. *ātar-*, *āθr-* ‘ogień’ (Bartholomae 1961: 312–316), stp. *ātar-* id. (Kent 1953: 166) → śrp. *ātur* ‘ogień, odniesienie do starożytnego kultu ognia; → nazwa dziewiątego miesiąca i dziewiątego dnia każdego miesiąca w przedmuzułmańskim irańskim kalendarzu’ (Nyberg 1974: 35) > *ādur* id. (MacKenzie 1971: 5) → nwp. *ādar* ‘ogień’ (Steingass 1892: 28) i *āzar* [← *ādar*] ‘nazwa dziewiątego miesiąca wg obecnie obowiązującego w Iranie kalendarza słonecznego; (arch.) ogień’ (Soxan 2003/4: 25; brak hasła w DR). [b] ir. **āθr-* >> pst. *or* / *ur* m. ‘ogień; → pożar’ (A: 86; zob. Morgenstierne 2003: 9).

2.1.16.2.

dast m. ‘ręka; lokiec’ (A: 409, PE: 464) ← dr. *dast* / *dest* id. (DR: 357) ← śrp. *dast* id. (MacKenzie 1971: 25) ← stp. *dasta-* id. (Kent 1953: 190), por. ch.-sk. *dasta-* id. (Bailey 1979: 154), aw. *zasta-* id. (Bartholomae 1961: 1685) ← ie. **g^hhesto-* id. (Pokorny 1959–1969: 447); obok pst. *lās* m ‘ręka’ (A: 747), ale Morgenstierne (2003: 45) przytacza pogląd Geigera, że pst. *lās* ← dr. *dast*, wyjaśniając, że tam, gdzie języki zachodnioirańskie mają nagłosowe *d*, we wschodnioirańskich występuje *δ*, **δasta-* < aw. *zasta-* (dysymilacja sybilantu), por. szugnański¹⁹ *δust*, roszański *δost*, jazgulami *δúst* (Bailey 1979: 154); inną etymologię, z ir. **dasta-*, prezentują Расторгуева i Эдельман (2003: 372). Nagłosowe *l* w paszto powstało w wyniku rozwoju fonetycznego ir. **d-*, **-d-*, lub **n-* (ОИЯ: 34–35).

nwasay (*wsch.*) m. ‘wnuk’ (A: 912) ← dr. *nawāsa* ‘wnuk, wnuczka’ (DR: 710) – bardzo stare zapożyczenie (Morgenstierne 2003: 60), które ma formy oboczne (*zach.*) *lmasay* (A: 763) i *nmasay* (A: 908), por. podobną sekwencję (*zach.*) *lmar* (A: 762) / (*wsch.*) *nmar* (A: 907) / (*wsch.*) *nwar* m. (A: 911) ‘słońce’, gdzie *lm-* / *nw-* / *nm-* << ir. **hvar-* id. por. aw. *hvar-*, *x^var-* (Bartholomae 1961: 1847).

wrešəm m. pl. ‘jedwab’ (A: 943) ← *abrēšam* / *abrēšem* ‘jedwab’ (DR: 22) – bardzo stare zapożyczenie (Morgenstierne 2003: 92).

¹⁹ Język szugnański, roszański oraz jazgulami należą do grupy wschodnioirańskiej i często łączone są razem w grupę języków pamińskich. Szerzej na ten temat zob. Skalmowski (1986c: 191).

Ciekawą podgrupę wśród starych pożyczek tworzą te, które dotyczą pór dnia:

māspišin / māššin m. ‘południe’ (A: 777) ← dr. *namāz-i pišin* ‘południowa modlitwa’ (DR: 186, ОИЯ: 86) ← *namāz* + izafet *-i* (zob. Izafet 2.2.5.) + *pēšin* ‘czas między dwunastą a trzecią po południu’ (DR: 186).

māšām m. ‘wieczór; wieczorem, wieczorową porą’ (A: 780) ← dr. *namāz-i šām* ‘wieczorna modlitwa’ (ОИЯ: 86), gdzie *šām* ‘wieczór’ (DR: 471).

māxustan m. ‘wieczór do północy; późno wieczorem, do nocy’ (A: 778) ← dr. *namāz-i xuftan* (ОИЯ: 86), gdzie (*arch.*) *xuftan* (DR: 329) = *xābidan* ‘spać, zasypiać’ (DR: 331).

māzdigar / māzigar m. ‘popołudnie; wieczór’ (A: 779) ← dr. *namāz-i digar* ‘popołudniowa modlitwa’ (ОИЯ: 86, DR: 387), gdzie *digar* ‘popołudnie’ (DR: 387).

2.2. Zapożyczenia gramatyczne stanowią niewielki procent perskich elementów w paszto. Poniżej zebrano tylko takie sufiksy gramatyczne (i jeden prefiks), które są produktywne także z rodzimymi leksemami pasztońskimi.

2.2.1. Rzeczownikowe sufiksy słowotwórcze dari funkcjonujące w paszto:

2.2.1.1. *Nomina agentis*:

-dār (ОИЯ: 142) ← dr. *dār*- tt. *dāštan* ‘mieć’ (DR: 344): dr.-a. *dukkān-dār* m. ‘właściciel sklepu, sklepikarz’ (A: 412), gdzie dr.-a. *dukkān* m. ‘sklep’ (A: 412); dr.-a. *taraf-dār* m. ‘stronnik, zwolennik’ (A: 581, RPD: 667), gdzie dr.-a. *taraf* m. ‘strona’ (A: 581, PE: 693); obok pst. *palawi* m. (A: 182), gdzie *palaw / pəlau* m. ‘strona, bok’ (A: 181, PE: 184). Buduje także przymiotniki: pst. *arx-dār* ‘oszlifowany; o wielu krawędziach’ (A: 43), np. *arx-dār pansil* ‘zaostrzony ołówek’.

-či – sufiks turecki, ale trafił do paszto za pośrednictwem dari (ОИЯ: 142): pst. *dandor-či* m. ‘głosiciel, herold, zwiastun’ (A: 430), gdzie pst. *dandor* m. ‘ogłaszanie, głoszenie’ (A: 430); pst. *nəndār-či* m. ‘wiedz’ (A: 908), gdzie pst. *nəndāra* f. ‘widowisko, przedstawienie’ (A: 908).

-kaš / -kaš (ОИЯ: 142) ← dr. *keš*- tt. od *kašidan* ‘ciągnąć, przeciągać, rozciągać’ (DR: 586): dr.-a. *xat-kaš / xat-kaš* m. ‘linijka’ (A: 379); pst. *zyār-kaš* ‘starający się, trudyący się; ktoś, kto pracuje, człowiek pracy’ (A: 480, RP: 922), gdzie pst. *zyār* m. ‘trud, wysiłek, staranie’ (A: 480).

-wān < -bān ← dr. *-bān* << ir. **-pāna* (ОИЯ: 141): pst. *kištəy-wān* m. ‘łódkarz; marynarz’ (A: 681, RPD: 325), gdzie pst. *kištəy* f. ‘łódź, łódka’ (A: 681) ← może dr. *kešti* id. (DR: 585), dr. *kešti-bān* ‘łódkarz’ (DR: 585); pst. *bagəy-wān* m. ‘dorożkarz, furman’ (A: 125), gdzie pst. *bagəy* f. ‘wóz, powóz’ (A); pst. *pāda-wān* m. ‘pastuch, pasterz’ (A: 152), gdzie pst. *pāda* f. ‘stado bydła rogatego’ (A: 151).

-xor (ОИЯ: 142) ← dr. *xor*- tt. od *xordan* ‘jeść, pić’ (DR: 335): pst. *saray-xor* m. ‘ludożerca, kanibal’ (A: 516), gdzie pst. *saray* m. ‘człowiek; mężczyzna’ (A: 516); pst. *der-xor* m. ‘obżartuch, pasibrzuch, żarłok’ (ОИЯ: 142), gdzie pst. *der* ‘dużo’ (A: 433).

-dzən / -zən (ОИЯ: 142) ← dr. *zan-* tt. od *zadan* ‘bić, uderzać, walić, stukać’ (DR: 422); pst. *lāmbō-zən* m. ‘pływak’ (A: 751, RPD: 478), gdzie pst. *lāmbō* f. ‘pływanie; kąpiel’ (A: 751); pst. *škār-dzən / škār-zən* m. ‘myśliwy’ (A: 565), gdzie pst. *škār* m. ‘polowanie, łowy’ (A: 565) ← może dr. *šekār* id. (DR: 482); pst. *tor-zən* m. ‘rębacz, śmiałek, zuch’ (A: 257), gdzie pst. *tura* m. ‘miecz, szabla’ (A: 258).

2.2.1.2. *Nomina loci*:

-dzay < -dzāy < -ğāy (ОИЯ: 142) ← dr. *ğāy*: pst. *car-dzāy / car-dzay* m. ‘państwisko, wygon’ (A: 341, 343); pst. *paxlo-dzay / paxli-dzaya* m. ‘kuchnia’ (A: 161; zob. też 2.1.4. *āšpaz*); neologizm pst. *pohən-dzay* m. ‘instytut’ (A: 194; zob. też 2.1.7. *dāniš*); pst. *škār-zay* m. ‘miejsce polowania’ (A: 565).

-stān (Lorenz 1979: 26) ← dr. *-stān*: dr. *afqān-istān* m. ‘Afganistan’ (A: 63), gdzie dr. *afyān / awyān* ‘ten, kto mieszka w Afganistanie, Afgańczyk, Afgan’ (A: 63, RPD: 52); pst. *kuh-istān / koh-istān* m. ‘góry, obszar górski’ (A: 710) ← dr. *kōhestan* (DR: 598; zob. też 2.1.1. *kuh*); pst. *tāk-istān* m. ‘winnica’ (A: 211) ← dr. (*książkowe*) *tākestan* id. (DR: 193), gdzie *tāk* ‘winorośl’ (DR) → pst. *tāk* m. (A: 211); pst. *məḷ-estān / məḷ-estun* m. ‘cementarz’ (A: 816), gdzie pst. *məḷ* ‘martwy, nieżywy’ (A: 817); pst. *paštun-istan* m. ‘ziemie zamieszkałe przez Pasztunów, Pasztunistan’ (A: 177)²⁰.

2.2.1.3. Inne sufiksy rzeczownikowe:

-ak [etymologia niepewna] ← dr. *-ak*, może << ir. **-aka* (ОИЯ: 143); dwie funkcje: [a] tworzy nazwy konkretnych przedmiotów: pst. *buğ-ak* m. ‘rodzaj melona’ (ОИЯ: 143); pst. *sund-ak* ‘materiał do przecedzania kwaśnego lub zsiadłego mleka’ (ОИЯ: 143), gdzie pst. *sund* (*regionalne*) m. pl. ‘len’ (A: 531), ‘konopie’ (ОИЯ: 143); [b] jako sufiks *deminutivum* mało produktywny: pst. *bālišṭ-ak* m. ‘poduszczałka’ (A: 105), gdzie pst. *bālišṭ* m. ‘poduszczałka’ ← dr. *bāliš* id. (DR: 97). Oraz [dr. ← pst.!] *bālišṭak* ‘poduszczałka’ (DR: 97); pst. *zmar-ak* m. ‘lewek, mały lew’ (Мошкало 2000: 145), gdzie pst. *zmaray* m. ‘tygrys; lew’ (A: 474); pst. *zoy-ak* m. ‘chłopiec, malec’ (ОИЯ: 143), gdzie pst. *zoy* m. ‘syn’ (A: 479).

-akay / -kay ← dr. *-ak* + pst. *-ay* << ir. **-aka* – funkcja zbieżna z rolą sufiksu *-ak* (ОИЯ: 143): [a]: pst. *ar-əkay* m. ‘schody, drabina’ (A: 43); pst. *angar-kay* m. ‘ogień, ognisko, stos’ (A: 82), gdzie pst. *angar* m. ‘rozżarzony węgiel; rozżarzony popiół’ (A: 81); [b]: pst. *ğāma-kay* m. ‘krótkie spodnie’ (A: 287), gdzie pst. *ğāma* f. ‘odzież, ubranie, szaty’ (A: 287) ← dr. (*książkowe*) *ğāma* id. (DR: 239); pst. *dzawān-akay* m. ‘mały chłopiec; młody, mały’ (A: 335), gdzie pst. *dzawān* m. ‘młody człowiek, młodzieniec; młody’ (A: 335) ← dr. *ğawān* id. (DR: 262).

-āk ← dr. *-āk* – buduje rzeczowniki od czasowników (ОИЯ: 144): pst. *cṣ-āk* m. ‘picie, napitek, napój’ (A: 317) ← pst. *čṣəl / čəṣəl* ‘pić’ (A: 317); pst. *xwar-āk* ‘jadło, jedzenie, żywność’ (A: 387) ← pst. *xwarəl* ‘jeść’ (A: 387); neolo-

²⁰ Szerzej o tym sufiksie zob. Maciuszak (2008).

gizm pst. *weš-āk* m. ‘analiza’ (OИЯ: 144) ← pst. *wešāl* ‘dzielić’ (A: 962); neologizm pst. *zbeš-āk* m. ‘eksploatacja’ (OИЯ: 144) ← pst. *zbešāl* ‘ssać, odsysać’ (A: 465).

-i ← dr. *-i* – tworzy nazwy pojęć abstrakcyjnych (Lorenz 1979: 163): pst. *dušman-i* / *dušman-i* f. ‘wrogość’ (A: 410) ← dr. *dušmani* id. (DR: 364); pst. *dust-i* / *dost-i* f. ‘przyjaźń’ (A: 419) ← dr. *dōsti* id. (DR: 381); pst. *šadz-i* f. ‘kobiecość’ (A: 564), gdzie pst. *šadza* f. ‘kobieta; żona’ (A: 564).

-ašt / -išt – możliwe, że to forma tożsama z perskim sufiksem *-išt* tworzącym pojęcia abstrakcyjne od czasowników (OИЯ: 143): pst. *ğor-ašt* ‘budowanie, budowa; budowla’ (A: 303) ← pst. *ğorawāl* ‘budować’ (A); pst. *soz-ašt* m. / *soz-išt* m. ‘palenie się, żarzenie się; wzburzenie, niepokój; przykrość, zmartwienie’ (A: 529) ← dr. *sōz-eš* id. (DR: 462–463).

2.2.2. Perskie przymiotnikowe sufiksy i prefiksy w paszto:

be- (OИЯ: 150) ← dr. *bē-*: pst. *be-kār* ‘bez zajęcia; bez pracy, bezrobotny’ (A: 145, PE: 136) ← dr. *bē-kār* id. (DR: 139); pst. *be-zrə* ‘smętny, ponury; bez serca, bezduszny’ (A: 143), gdzie pst. *zrə* (zob. 2.1.6. *dil*).

-i (OИЯ: 150) ← dr. *-i*: dr.-a. *mahall-i* ‘miejscowy, lokalny’ (A: 800, RPD: 337), gdzie dr.-a. *mahal* / *mahall* ‘miejsce’ (A: 800, RPD: 337); pst. *šār-i* / *šār-ay* ‘miejski’ (A: 563), gdzie pst. *šār* (zob. 2.1.8. *šahr*); dr.-a. *šarq-i* ‘wschodni’ (A: 545), gdzie dr.-a. *šarq* m. ‘wschód’ (A: 545); obok pst. *xatiz* / *xetiz* ‘wschód; wschodni’ (A: 370, RPD: 123).

-in (OИЯ: 149) ← dr. *-in*: pst. *dabar-in* ‘kamienny, kamienisty’ (A: 426, RPD: 284), gdzie pst. *dabara* f. ‘kamień’ (A: 426); pst. *mālg-in* ‘słony’ (A: 782, RPD: 653), gdzie pst. *māлга* f. ‘sól’ (A: 426).

-man / -mand (OИЯ: 149) ← dr. *-mand*: pst. *asra-man* ‘spodziewający się (czegoś), mający nadzieję’ (Мошкало 2000: 146), gdzie pst. *asra* f. ‘nadzieja; marzenie’ (A: 52); pst. *baray-man* ‘zwycięski’ (OИЯ: 149) = *baryālay* id. (A: 119), gdzie pst. *baray* m. ‘zwycięstwo’ (A: 119).

-nāk (OИЯ: 149) ← dr. *-nāk*: pst. *xwand-nāk* ‘smaczny’ (A: 393), gdzie pst. *xwand* m. ‘smak’ (A); pst. *mina-nāk* ‘sympatyczny, miły; łaskawy’ (A: 879), gdzie pst. *mina* f. ‘miłość; ochota, chęć (na coś)’ (A: 879).

2.2.3. Sufiksy liczby mnogiej rzeczowników ożywionych rodzaju męskiego zakończonych na spółgłoskę:

-ān (OИЯ: 45) ← dr. *ān*: pst. *halək-ān* ‘chłopaki, chłopcy’, gdzie pst. *halək* ‘chłopak, chłopiec’ (A: 974, PE: 1064); pst. *sar-i-yān* ‘mężczyźni; ludzie’, obok pst. *sar-i* id. (zob. 2.2.1.1. *saray-xor*). W przypadku rzeczowników zakończonych na samogłoskę *a* (najczęściej są to pożyczki z dari) sufiks przybiera postać *-gān* (postać rozszerzona o spółgłoskę *g* jest uwarunkowana rozwojem fonetycznym perszczyzny), np. pst. *numāyanda-gān* ‘przedstawiciele’, gdzie [pst. ← dr.] *numāyanda* ‘przedstawiciel, delegat’ (A: 907). W przypadku rzeczowników zakończonych na samogłoskę *ā* przybiera formę *-yān* (lub *-gān* przez analogię do *numāyanda*), np. pst. *ğulā-yān* / *ğulā-gān* ‘tkacze’, gdzie pst. *ğulā* m. ‘tkacz’ (A: 304, PE: 346).

2.2.4. W tym punkcie przedstawiono takie sufiksy, które choć identyczne lub podobne fonetycznie (i funkcyjnie) do perskich, są wynikiem niezależnego rozwoju historycznego języka paszto:

-gar << ir. **-kara* (ОИЯ: 141) – sufiks *nomina agentis* (dr. *-gar* w tej samej funkcji): pst. *zar-gar* / *zar-gər* m. ‘ten, kto zajmuje się obróbką złota (i innych metali szlachetnych), jubiler’ (A: 467), gdzie [pst. ← dr.] *zar* m. ‘drogocenny metal; srebro; złoto’ (A: 466); pst. *axer-gar* m. ‘ten, kto pokrywa ściany gliną urobioną ze słomą, tynkarz’ (A: 34), gdzie pst. *axer* m. ‘glina urobiona ze słomą, którą pokrywa się ściany domostwa, tynk’ (A: 34); pst. *kod-gar* ‘mag, czarodziej; szaman; wróżbita’ (A: 700), gdzie pst. *koda* f. ‘czary, magia’ (A: 700); pst. *law-gər* m. ‘ten, kto żnie lub kosi, żniwiarz, kosiarz’ (A: 769), gdzie pst. *lau* / *law* m. ‘sianokosy, żniwa’ (A: 769).

-i << ir. **-ka* (ОИЯ: 141) – sufiks *nomina agentis* (dr. *-i* w podobnej funkcji): pst. *apin-i* / *apim-i* m. ‘palacz opium’ (A: 23), gdzie pst. *apin* / *apim* m. ‘opium’ (A: 23), por. dr. *afyun* (DR: 57); pst. *bandar-i* m. ‘hulaka’ (ОИЯ: 141), gdzie pst. *bandār* m. ‘hulanka, zabawa’ (ОИЯ: 141); pst. *čāl-i* m. ‘oszust’ (ОИЯ: 141), gdzie pst. *čāl* m. ‘oszustwo’ (A: 309); pst. *dāk-i* m. ‘listonosz’ (A: 425), gdzie pst. *dāk* m. ‘poczta’ (A: 425); pst. *mazār-i* m. ‘mieszkaniec Mazar-i Szarif; dotyczący miasta Mazar-i Szarif’ (A: 818), gdzie [pst. ← dr.] *mazār-i šarif* ‘Mazar-i Szarif – duże miasto w północnym Afganistanie, niedaleko granicy z Uzbekistanem’.

-zay ir. << **√zan-* (ОИЯ: 142) – tworzy nazwy członków plemion, klanów (dr. *zāda* w podobnej funkcji): pst. *acak-zay* m. ‘mężczyzna z plemienia Acak’ (ОИЯ: 142); ale też terminy określające pokrewieństwo, np. pst. *lewar-zay* m. ‘syn szwagra, siostrzeniec męża’ (A: 775), gdzie pst. *lewar* m. ‘szwagier’ (A); pst. *māmā-zay* m. ‘syn wuja (brata matki), kuzyn ze strony matki’ (ОИЯ: 142), gdzie pst. *māmā* m. ‘wuj (brat matki)’ (A: 782) → dr. *māmā* id. (DR: 628).

2.2.5. Izafet jest konstrukcją składniową typową dla języka dari, która porządkuje elementy zdania. Łączy wyraz określany (determinowany) z określającym (determinującym), tworząc łańcuch izafetowy, gdzie człon określający jest postpozycyjny. Łącznik izafetowy to enklityka *-i* (*-yi* po samogłoskach). Ta kategoria gramatyczna obca jest językowi paszto, który, w przeciwieństwie do dari, posiada kategorię rodzaju gramatycznego. Można jednak odnaleźć w paszto ślady izafetu w postaci skostniałych łańcuchów zaadaptowanych do tego języka, np. *ārā-yi umumiya* f. ‘plebiscyt’ (A: 37); *arākin-i duwlat* m. pl. ‘możnowładcy, dygnitarze’ (A: 37); *bāzār-i qissa-xāni* m. ‘bazar w Peszawarze, na którym sprzedaje się literaturę paszto’ (A: 645); *haqq-i namak* m. ‘wierność, oddanie’ (A: 358); *hifz-i āsār* m. ‘ochrona zabytków’ (A: 26); *ittihād-i islām* m. ‘panislamizm’ (A: 23); *maktab-i ihzāri* m. ‘korpus kadetów’ (A: 30); *tarz-i amal* m. ‘sposób postępowania’ (A: 581); *tarz-i tafakkur* m. ‘sposób myślenia’ (A: 581); *urdu-yi afḡān* m. ‘armia afgańska’ (A: 39); *wazir-i azim* m. ‘premier’²¹ (A: 947).

²¹ Terminu *wazir-i azim* nie stosuje się wobec premiera Afganistanu, którego nazywa się arabskim terminem *sadra’azam* (A: 57, 947).

Niektóre łańcuchy izafetowe posiadają swoje pasztuńskie odpowiedniki zbudowane z prepozycją dopełniaczową *də*, np. *gaz-i mi'mār* m. 'jednostka miary długości równa ok. 0,84 m' (A: 730, Lorenz 1979: 245) = *də mi'mār gaz* m. id. (A: 730); *gaz-i šāh* m. 'jednostka miary długości równa ok. 1,066 m' (A: 730, Lorenz 1979: 245) = *də šāh gaz* m. id. (A: 730); *wizārat-i māliya* m. 'ministerstwo finansów' (A: 946) = *də māliye wizārat* m. id. (A: 946); *wazir-i difā* m. 'minister obrony' (A: 947) = *də difā' wazir* m. id. (A); *ra'is-i ġumhur* m. 'prezydent' (A: 461) = *də ġumhur ra'is* m. id. (A) = *də ġumhur məšr / də ġumhur məšar* m. id. (A: 826), gdzie *məšr / məšar* 'starszy; głowa, przywódca' (A: 826).

2.2.6. Elementy złożień. Poniżej podano tylko takie przykłady, w których podstawą słowotwórczą jest leksem paszto; natomiast zapożyczenia z dari pominięto.

-furuš ← dr. *forōš*- tt. od *forōxtan* 'sprzedawać' (DR: 544): pst. *pungəy-furuš* m. 'domokrażca' (A: 186, PE: 1106), gdzie pst. *pungəy* f. 'towar sprzedawany przez domokrażcę' (A: 186).

-sāz ← dr. *sāz*- tt. od *sāxtan* 'budować; tworzyć' (DR: 432): pst. *ārt-sāz* 'mistrz [sztuki], artysta' (A: 39), gdzie pst. [← ang.] *ārt / ārt* 'sztuka' (A: 39).

-xāna ← dr. *xāna* 'dom' (zob. 2.9.1.): pst. *luhar-xāna* f. 'kuźnia' (A: 770), gdzie (*wšch.*) *luhar* m. 'kowal' (A: 770).

3. Kalki językowe:

dared-dzay m. 'przystanek' (A: 408), gdzie *dared-* tt. od *daredəl* 'stawać, zatrzymać się' (A: 408) + sufiks miejsca *-dzay* (zob. 2.2.1.2.) ~ dr. *ist-gāh* (DR: 83), gdzie *ist-* tt. od *istādan* 'stawać, stać' (DR) + sufiks miejsca *-gāh*.

wradz-pāna (*neologizm*) f. 'gazeta' (A: 937), gdzie *wradz* f. 'dzień' (A: 937) + *pāna* f. 'list' (A: 156) ~ dr. (*rzadkie*) *ruz-nāma* 'gazeta' (DR: 412), gdzie *ruz* 'dzień' (DR: 412) + *nāma* 'list' (DR: 690).

żwand-lik m. 'biografia' (Lorenz: 126), gdzie *żwand* m. 'życie' (A: 486) + *lik* m. 'list' (A: 774) ~ dr. *zendegi-nāma* 'bibliografia' (Soxan: 1163, w DR brak; znajdujemy ang. *biyōgrāfi*; DR: 143), gdzie *zendegi* 'życie' (DR: 426) + *nāma*.

4. Analizując zebrany materiał leksykalny, zauważamy: **[4.1.]** Sporo pożyczek z dziedzin obcych początkowo Pasztunom – koczownikom i pasterzom, takich jak rolnictwo, handel, zawody, nauka czy miasto. **[4.2.]** Ciekawe terminy dotyczące pór dnia, dni tygodnia. Tu rzadko natrafiamy na pasztuńskie odpowiedniki. Czyżby nie mieli własnych? A może zanikły? Tymczasem np. części ciała na ogół mają rodzime ekwiwalenty. **[4.3.]** Niedużą grupę dotyczącą nazw zwierząt. To najpewniej wynika stąd, że początkowo Pasztunowie byli przede wszystkim koczownikami-pasterzami i myśliwymi. Musieli mieć (mają) własne nazwy; muł i gęś pojawiły się u nich na pewno stosunkowo późno. Ciekawe jest jednak to, że używają aż trzech (!) perskich terminów ogólnych na zwierzyne. **[4.4.]** Zmianę fonetyczną. Znajdujemy aż kilkanaście przykładów na podniesienie artykulacji *o > u* w nagłosie i śródgłosie. **[4.5.]** Względnie małą liczbę złożzeń z elementami perskimi oraz kalk językowych. Wynika to z różnic morfologicznych oraz słowotwórczych między dari a paszto.

Spis skrótów

ang. = angielski
 arch. = archaizm
 aw. = awestyjski
 ch.-sk. = chotano-sakijski
 dr. = dari
 dr.-a. = dari-arabski [dotyczy leksemów występujących w obu językach]
 f. = rodzaj żeński
 gr. = grecki
 ie. = indoeuropejski
 ir. = irański
 m. = rodzaj męski
 nwp. = nowoperski
 pl. = liczba mnoga
 prt. = partyjski
 pst. = paszto
 sg. = liczba pojedyncza
 stp. = staroperski
 śrp. = średnioperski
 tr. = tureckie
 tt. = temat czasownika w czasie teraźniejszym
 wsch. = wschodnie
 zach. = zachodnie

Bibliografia

- A = Асланов М.Г. 1985. *Пушту-русский Словарь*. Москва.
 DR = Киселева Л.Н. 1986. *Дари-русский Словарь*. Москва.
 ОИЯ = Расторгуева В.С., Миколайчик В.И. (ed.) 1987. *Основы Иранского Языкознания. Новоиранские языки: восточная группа*. Москва: 6–154.
 PE = Raverty H.G. 1867. *A dictionary of the Puk'hto, Pus'hto, or language of the Afghans: with remarks on the originality of the language, and its affinity to other oriental tongues*. London.
 RP = Зудин П.Б. 1963. *Русско-афганский словарь*. Москва.
 RPD = Лебедев К.А. et al. 1983. *Русско-пушту-дари словарь*. Москва.
 Soxan = Anvari H. (ed.) 1382 [= 2003/4]. *Farhang-e fešorde-ye Soxan*. [= Skrócony słownik wydawnictwa Soxan]. Tehrān (Iran).
 Amin R.A. 1991. The future of Afghan society after settlement of the conflict. – *WUFA. Writers Union of Free Afghanistan* 6.1: 1–21.
 Bailey H.W. 1979. *Dictionary of Khotan-Saka*. Cambridge.
 Bartholomae Ch. 1961. *Altiranisches Wörterbuch*. Berlin.
 Dupree I. 1989. Afghanistan: ethnography. – Yarshater E. (ed.) *Encyclopaedia Iranica*. London, New York: 495–501.
 Dworecki J.H. (ed.) 1980. *Słownik rosyjsko-polski*. Warszawa.
 Ewans M. 2002. *Afghanistan. A short history of its people and politics*. New York.
 Gawęcki M. 1983. *Wieś środkowego i północnego Afganistanu*. Poznań.
 Geiger W. 1893. Etymologie und Lautlehre des Afghānischen. – *Abhandlungen der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften* 20: 167–222.
 Habibullah T., Robson B. 1996. *A reference grammar of Pashto*. Washington.

- Jagielski W. 2007. *Modlitwa o deszcz*. Warszawa.
- Jurkowski M. 2003a. Afgański (pusztu) język. – Polański K. (ed.) *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: 19.
- Jurkowski M. 2003b. Landha język. – Polański K. (ed.) *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: 329.
- Kent R.G. 1953. *Old Persian*. [pars III *Lexicon*]. New Haven.
- Kieffer Ch.M. 1980. L'arabe et les Arabophones de Bactriane (Afghanistan). [pars I *Situation ethnique et linguistique*] – *Die Welt des Islamus* 20.3/4: 178–196.
- Kieffer Ch.M. 1989. Afghanistan: languages. – Yarshater E. (ed.) *Encyclopaedia Iranica*. London, New York: 501–516.
- Klimburg M. Nuristan. – Yarshater E. (ed.) *Encyclopaedia Iranica*. [Publikacja tylko internetowa: <http://www.iranica.com>. Odczyt dnia: 20.02.2008].
- Lewis B. 2003. *Co się właściwie stało? O kontaktach Zachodu ze światem islamu*. Warszawa.
- Lorenz M. 1979. *Lehrbuch des Pashto (Afghanisch)*. Leipzig.
- Maciuszak K. 2002. The names of seasons of the year in Iranian languages. – Stachowski M. (ed.) *Studia Etymologica Cracoviensia* 7: 67–78.
- Maciuszak K. 2008. The Persian suffix *-(e)stān* 'the land of'. – Stachowski M. (ed.) *Studia Etymologica Cracoviensia* 13: 119–140.
- MacKenzie D.N. 1971. *A concise Pahlavi dictionary*. London.
- Miran M.A. 1977. Sociolinguistics factors in Afghanistan. – *Afghanistan Journal* 4.3: 122–127.
- Morgenstierne G. 1989. Afghanistan: Paštō. – Yarshater E. (ed.) *Encyclopaedia Iranica*. London, New York: 516–522.
- Morgenstierne G. 2003. *A new etymological vocabulary of Pashto*. Wiesbaden.
- Nyberg H.S. 1974. *A manual of Pahlavi*. [vol II *Ideograms, glossary, abbreviations, index, grammatical survey, Corrigenda to part I*]. Wiesbaden.
- Pašto kulli* 1. 1351 hš. [= 1972/3]. [s.n. Afganistan].
- Peżwāk Din M. (ed.) 1344. [= 1965/6]. *Də pašto mataluna*. [= Pasztuńskie przysłowia]. [s.n. Afganistan].
- Pokorny J. 1959–1969. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Berlin.
- Pstrusińska J. 1985. *Pašto au dari. Selections for studying the official languages of Afghanistan and their literature*. Kraków.
- Pstrusińska J. 1990. *Afghanistan 1989 in sociolinguistic perspective*. London.
- Pstrusińska J. 1996. Terminological problems within contemporary studies on Afghanistan. – Krasnowolska A. (ed.) *Iranica Cracoviensia. Cracow Iranian Studies in memory of Władysław Duleba*. Kraków: 177–183.
- Pstrusińska J. 2004. *O tajnych językach Afganistanu i ich użytkownikach*. Kraków.
- Rasmi Ğarida* 12 [Numer specjalny z tekstem konstytucji w dari oraz paszto]. 11.07.1343 [= sobota 04.04.1964]. Kabul.
- Sierakowska-Dyndo J. 1998. *Granice wyobraźni politycznej Afgańczyków*. Warszawa.
- Sierakowska-Dyndo J. 2002. *Afganistan – narodziny republiki*. Warszawa.
- Sikorski R. 2007. *Prochy świętych. Afganistan – czas wojny*. Warszawa.
- Skalmowski W. 1965. A note on Persian and Arabic loanwords in Pushto. – *Folia Orientalia* 7: 313–314.
- Skalmowski W. 1986a. Język paszto (afgański). – Bednarczuk L. (ed.) *Języki indoeuropejskie* [vol. I]. Warszawa: 184–190.
- Skalmowski W. 1986b. Języki dardyjskie. – Bednarczuk L. (ed.) *Języki indoeuropejskie* [vol. I]. Warszawa: 219–244.
- Skalmowski W. 1986c. Języki pamińskie. – Bednarczuk L. (ed.) *Języki indoeuropejskie* [vol. I]. Warszawa: 190–198.

- Steingass F.J. 1892. *A comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. London.
- Śliwiński M. 1988. *Afghanistan 1978–1987. War, demography and society*. London.
- Skjærvø P.O. 1989. Pashto. – Schmidt R. (ed.) *Compendium Linguarum Iranicarum*. Wiesbaden: 384–410.
- Брук С.И., Апенченко В.С. (ed.) 1964. *Атлас народов мира*. Москва.
- Герасимова А., Гирс Г. 1963. *Литература Афганистана*. Москва.
- Калинина З. 1982. *Дари-пушту-русский разговорник*. Москва.
- Киселева Л.Н. 1973. *Очерки по лексикологии языка дари*. Москва.
- Киселева Л.Н. 1985. *Язык дари Афганистана*. Москва.
- Лебедев К.А. 1962. *Афганско-русский словарь*. Москва.
- Лебедев К.А. et al. 1973. *Русско-афганский словарь (пушту)*. Москва.
- Мошкало В.В. 2000. Афганский (пашто) язык. – *Языки мира. Иранские языки*. [vol. III *Восточноиранские языки*]. Москва: 111–150.
- Оранский И.М. 1988. *Введение в иранскую филологию*. Москва.
- Расторгуева В.С., Эдельман Д.И. 2000. *Этимологический словарь иранских языков*. [vol. I]. Москва.
- Расторгуева В.С., Эдельман Д.И. 2003. *Этимологический словарь иранских языков*. [vol. II]. Москва.
- Хашимбеков Х. 1971. *Паитонизмы в языке дари. Восточные языки, сборник статей*. Москва.
- Шафеев Д.А. 1963. Краткий грамматический очерк афганского языка. – Зудин П.Б. (ed.) *Русско-афганский словарь*. Москва: 1035–1172.

Summary

Persian loanwords and calques in Pashto

Pashto (Pakhto), called also *Afghan*, from the East-Iranian languages group, is spoken by Pashtuns living in Afghanistan and Pakistan. In Afghanistan it is, along with Persian from the West-Iranian languages group, one of two official languages.

The position of these two languages in Afghanistan was and remains different. Persian is the language of the city, of many ethnic and social groups like craftsmen and it was the language of the Court, belles-lettres and high culture. Pashto, by contrast, spoken by one ethnic group – Pashtuns – is the language of shepherds, wanderers, warriors. These two languages, describing two realities, have nevertheless shared some elements of their lexical (though rarely grammatical) variety, and in so doing have helped Afghans to depict their world.

The main aim of this paper is to present the place and character of some Persian loanwords and calques in Pashto. This very interesting issue has been largely neglected. The article has four major sections: the introduction (0) places the role of Pashto in Afghanistan, past and present; the first part (1) describes the aim of article, Pashto and Persian transcription rules the phonetic changes of some loanwords, and the matter of loanwords grammatical gender in Pashto; the second part (2) discusses lexical loanwords (divided into sixteen groups) and grammatical one (prefix, suffixes, compounds elements etc.); the third part (3) looks at some calques. The last part (4) draws some conclusions about the linguistic material under examination.